

Boekbeoordelingen

Theo Hermans (ed.), *A Literary History of the Low Countries*. Rochester-Suffolk: Camden House, 2009. – ix + 731 pp. ISBN 978 1 5 71 1 32 93 2.

Afgaande op het grote aantal studenten Nederlands ‘extra muros’ en op de literatuurgeschiedenissen die nu in moderne vreemde talen verschijnen, is er veel belangstelling voor de Nederlandse literatuur in het buitenland. In 1999 zag *Histoire de la littérature néerlandaise* onder redactie van Hanna Stouten, Jaap Goedegebuure, Frits van Oostrom en Jeanne Verbij-Schillings (Parijs, Fayard) het licht, en in 2006 *Niederländische Literaturgeschichte* onder redactie van Ralf Grüttemeier en Maria-Theresia Leuker (Stuttgart, Metzler). Voor de studenten buiten Nederland publiceerden dit jaar Judith Gera en Agnes Sneller een *Inleiding literatuurgeschiedenis voor de internationale neerlandistiek* (Hilversum, Verloren). Dit jaar ook kwam *A Literary History of the Low Countries* op de markt. Het bevat bijdragen van Frits van Oostrom, Herman Pleij, Eddy Grootes en Riet Schenkeveld-van der Dussen, Marleen de Vries, Willem van den Berg, Ton Anbeek, Anne Marie Musschoot en Jaap Goedegebuure. De redactie was in handen van Theo Hermans, hoogleraar Nederlands en vergelijkende literatuurwetenschap aan het University College Londen. Hermans heeft gekozen voor de grote namen. Ze worden ook enigszins ‘posh’ gepresenteerd als ‘the most prominent and experienced literary historiographers of their generation’ (flaptekst); de meeste auteurs zijn misschien niet de enige ‘meest prominenten’ van hun generatie, prominent zijn ze wel. Dat leverde een uitstekende bundeling van overzichten over de Nederlandse literatuur op. Het is een goede vervanging van Reinder Meijers op zich uitstekende en gezaghebbende, maar inmiddels wel wat verouderde overzicht uit 1971 (*Literature of the Low Countries. A Short History of Dutch Literature in the Netherlands and Belgium*; Assen, Van Gorcum, Prakke & Prakke). De nieuwe literatuurgeschiedenis van Hermans is een bewerking van de al genoemde *Histoire de la littérature néerlandaise*. Ze biedt de lezer veel, ondermeer een complete lijst van alle Engelse vertalingen van Nederlandstalige literatuur (p. 667-705). Voor de komende jaren zal het een standaardwerk zijn over de Nederlandse literatuur voor Engelstalige (en wellicht ook Nederlandstalige) geïnteresseerden.

Op de omslag prijkt een stilleven van Jan Davidsz de Heem met boeken en een viool. Het is begrijpelijk dat editeur of uitgever voor een zeventiende-eeuws stilleven hebben gekozen: de ‘Gouden Eeuw’ geldt nog als het ‘unique selling point’ van de Lage Landen. Op het schilderij zien we Bredero’s *Roddrick ende Alphonsus* en Westerbaens *Kusjens. Klachten*. Ook dat is een goede keuze: toneel en liedboeken waren in de zeventiende eeuw veel beoefende genres. Overigens had een schilderij van Van Gogh evenmin misstaan. De nieuwe editie van zijn brieven maakt duidelijk dat hij ook een bijzonder schrijver was. Maar de afbeelding levert vrees ik ook het gevaar op dat de Nederlandse letterkunde in het buitenland als antiquarisch wordt neergezet. Op de Duitstalige literatuurgeschiedenis prijken portretten van Cees Nooteboom, Joost van den Vondel, Multatuli, Anne Frank en Hugo Claus. Daar wordt zowel de zeventiende-eeuwse Gouden Eeuw geëvoceerd als de twintigste-eeuwse Gouden Eeuw van de Nederlandse literatuur in Duitse vertaling, en het meest gelezen boek uit de Nederlandse letterkunde, *Het achterhuis* van Anne Frank. De Franstalige versie bevatte geen afbeeldingen – niet in en niet op het boek – en kreeg daarmee een bij uitstek academische en bijna klassieke statuut. De *Inleiding* van Gera en Sneller – gepresenteerd als studieboek waarin de hoogtepunten van de Nederlandse literatuur van Nederland en Vlaanderen worden besproken en tegelijkertijd verschillende literatuurbenaderingen worden behandeld – oogt heel modern met het kleurige schilderij *Ontmoeting* van Karel Appel op de omslag. Ook verder is het mooi, rijk en gevarieerd geïllustreerd.

De ‘Preface’ van *A Literary History* is enigszins als ‘marketingtekst’ geschreven, wat het beeld oplevert dat de Nederlandse literatuur de schilderkunst ondersteunde: ‘While the visual artists of the Low Countries gained international fame and Bosch, Rembrandt, Vermeer, and van Gogh are now household names, the written culture that sustained their work (curs. JB) had remained beyond the reach of those unfamiliar with the language’ (p.vii). Dat doet wel afbreuk aan het geheel. Immers: er wordt een volwaardige geschiedenis van de literatuur van de Nederlandstalige Lage Landen gegeven, die zowel aan literaire aspecten als aan de historische context aandacht schenkt. Zoals Hermans het zelf formuleert: dit boek ‘adopts a contextualizing outlook that sees literature as interacting

with and constitutive of its cultural and social environment'. Bovendien behandelt het zowel Nederland als Vlaanderen en laat Wallonië, ondanks dat het lang tot het 'Nederlandse' cultuurgebied behoorde, buiten beschouwing. Overigens is er bewust gekozen voor *Low Countries* in de titel, zodat Vlaanderen volwaardig mee kan doen, en dat ook daadwerkelijk doet. Het organiserend principe in *A Literary History* is de Nederlandse taal, wat uiteraard onmiddellijk de vraag oproept waarom bijvoorbeeld een deel van de Surinaamse en Antilliaanse en vooral ook van de Zuid-Afrikaanse letterkunde in het Nederlands / Afrikaans buiten beschouwing blijft. Zelfs de in de Nederlandse letterkunde opgenomen Zuid-Afrikaanse dichteres Elisabeth Eybers wordt niet genoemd. De Friese literatuur – ook al is het Fries meer een dialect van het Engels dan van het Nederlands – wordt in de persoon van Gijsbert Japix wel kort behandeld (p. 280-281). De Latijnse letterkunde, zo belangrijk in de Middeleeuwen en de Vroegmoderne tijd, waarin figuren als Desiderius Erasmus en Hugo de Groot – dan Hugo Grotius – internationale faam genoten en dat nog doen, wordt hier en daar behandeld.

Elke auteur mocht zijn of haar hoofdstuk naar eigen goeddunken inrichten. Dat leverde mooie hoofdstukken op, maar ook lichte inconsequenties. Neem alleen al de titels van de hoofdstukken, die soms alleen de periode aangeven, soms een literair- of cultuur-historische notie bevatten, soms een historische: 'The Middle Ages until circa 1400', 'The Late Middle Ages and the Age of the Rhetoricians, 1400-1560', 'The Dutch Revolt and the Golden Age, 1560-1700', 'Literature of the Enlightenment, 1700-1800', 'The Nineteenth Century, 1800-1880', 'Renewal and Reaction, 1880-1940' and 'The Postwar Period, 1940-?'.²

Vanuit mijn eigen vak, historische letterkunde in het Latijn en in het Nederlands, richtte ik me iets meer op de hoofdstukken van Pleij over de late middeleeuwen – een uitstekende samenvatting – of voorstudie – van zijn deel uit de *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, Het gevleugelde woord* – en van Grootes en Schenkeveld-van der Dussen over de zeventiende eeuw. Beide hoofdstukken zijn met de beschouwende pen van de gerijpte kenners geschreven. Wat me enigszins verbaast, is dat terwijl Hermans in zijn voorwoord de Latijnse literatuur belangrijk noemt, die er in de hoofdstukken toch nog bekaaid van af komt. Pleij bespreekt Erasmus, maar niet zozeer om hemzelf, als wel om zijn rol als inspiratiebron voor rederijkers; de kusgedichten van Secundus (de *Basia*) noemt hij kort, maar de vertaling die Janus Dousa en

Jan van Hout ervan maakten, blijft ongenoemd, blijkbaar omdat de gedichten geen werklank vonden in de Nederlandse context, in tegenstelling tot het buitenland. Bij Grootes en Schenkeveld wordt in een paragraaf 'Neo-Latin Poetry and Poetry in Dutch' (p. 260-263, waarbij p. 262 volledig wordt ingenomen door een portret van P.C. Hooft) iets over Neolatijnse letterkunde gezegd, maar bij Revius, wiens Nederlandse religieuze poëzie wél wordt besproken, blijft zijn Latijnse werk, bijvoorbeeld *Daventria illustrata* (*Nieuw Licht op Deventer*) ongenoemd. De ruimte zou wellicht ontoereikend geweest zijn om dit aspect van de Nederlandse letterkunde te bespreken, maar het betekent wel een lichte achteruitgang ten opzichte van *Een nieuw vaderland voor de muzen* van Karel Porteman en Mieke Smits-Veldt, waar de Neolatijnse letterkunde wel echt geïntegreerd is. Maar voor Schenkeveld en Grootes kan ter vergoelijking gelden dat ook 'Women writers', Schenkevels specialisme, niet echt opgenomen zijn, maar een bespreking krijgen aan het eind van hun hoofdstuk (p. 287-291), al vinden we een juweeltje als Katharina Boudewijns wel onder de lieddichters (p. 167) genoemd.

In de bijdragen valt nog iets in positieve zin op. De Nederlandse gedichten zijn heel mooi, ritmisch en op rijm vertaald, meestal door Francis Jones. Twee voorbeelden uit vele, die ik zonder origineel geef, van Vondel: 'What truer compact than / The trust 'twixt wife and man / May in this world be found?' (p. 216) en Camphuysen (p. 247) 'Alas, if everyone were wise / And of good will as well, / The earth would near be paradise – / 'Tis mostly now a hell.' Ook gedichten van Gezelle – die ik onvertaalbaar zou achten – vinden hun parelende Engelse pendanten, van Jones en anderen. Gezelle is een voorbeeld van de volwaardige behandeling van de Vlaamse letterkunde in deze *Literary History* (p. 451-461).

Het voorbeeld van Gezelle intrigeert op nog een andere manier. Het vormt de afsluiting van het hoofdstuk over de negentiende eeuw. Tevens is het aanleiding voor een korte beschouwing over de relatie tussen de Vlaamse beweging, de emancipatie van het West-Vlaams enerzijds en de literatuur anderzijds. Dat zweemt naar een soort conclusie over de negentiende eeuw, zonder het echt te zijn. En dat is iets wat ik voor een literatuurgeschiedenis van de Lage Landen voor de Angelsaksische markt graag wél of in elk geval méér gezien had: per periode een soort conclusie over de hoofdelementen of tendensen, zodat voor buitenlanders duidelijker zou kunnen worden waarin de Nederlandse letterkunde zich onderscheidt van andere literaturen, en wat haar bijdrage aan 'de literaire wereld' is. Theo Her-

mans stipt dat enigszins aan in de 'Preface': 'the literature of the Low Countries is best treated as one multiform entity' (p. viii). Blijkbaar is veelvormigheid de eenheidsfactor. Wellicht dat een van buitenaf geschreven geschiedenis dat helderder voor het voetlicht brengt.

Dat doet de *Niederländische Literaturgeschichte*, geschreven door docenten 'extra muros', in ruimere mate. In het hoofdstuk over de twintigste eeuw wordt bijvoorbeeld gesignaleerd dat veel romans en toneelstukken aan het eind van die eeuw spelen met 'mogelijke werelden' en traditionele vertelconventies afwijzen. De Duitstalige literatuurgeschiedenis maakt nog iets anders duidelijk: het verschil in perspectief tussen 'buiten' en 'binnen'. Daarin wordt de Nederlandse literatuur meer vanuit het Duitse perspectief bekeken. Het voorbeeld van het dagboek van Anne Frank moge dat illustreren. In 'Hermans' wordt de publicatiegeschiedenis van *Het achterhuis* uit de doeken gedaan, de internationale faam aangestipt, de rol van de uitgave van 1986 als weerlegging van holocaustontkenning en het belang van het dagboek als boek dat stem geeft aan de zes miljoen joden die door de Nazi's zijn vermoord (p. 487-588). In 'Grüttemeier-Leuker' wordt *Het achterhuis* behandeld na een opmerking over de roem die Nederlandse schrijvers in Nederland krijgen na en door hun erkenning in het buitenland. Dat geldt met name Cees Nooteboom. Dan volgt: 'Ein ähnliches Phänomen lässt sich auch in Bezug auf Anne Franks *Het achterhuis* (1947) beobachten'. De observatie is dat *Het achterhuis* tot 1986 in Nederland als historisch document werd gezien, terwijl het in de 'Auslandsniederlandistik' een sleuteltekst was. Ook verder wordt vooral de literaire kwaliteit van het werk benadrukt, bijvoorbeeld in een tentoonstelling in Washington. De internationale belangstelling wordt vanuit internationaal (en ook: Duits) perspectief gezien, waarbij de rol van het dagboek als oorlogsdocument minder aandacht krijgt (p. 302-303). In het algemeen legt de Duitse geschiedenis meer verbanden met de Duitse literatuur. Dat heeft alles te maken met de aansluiting bij de referentiekaders van de doelgroep, maar ook met de altijd gevoelde verwantschap tussen de Duitse en de Nederlandse taal. Bovendien illustreert dit een fundamenteel verschil tussen *A Literary History of the Low Countries* en de *Niederländische Literaturgeschichte*: dat tussen een maatschappelijke en een literaire of 'poëtologisch-institutionele' invalshoek. De laatstgenoemde benadering lijkt voorsnóg meer recht te doen aan de Nederlandse bijdrage aan de internationale literatuur. Vooral het element van belering (p. x) krijgt aandacht, maar ook haar 'Offenheit für internationale An-

regungen'. Bovendien zal de keuze van de auteurs meegespeeld hebben: de geleerden uit het binnenland die aan *A Literary History* hebben meegeschreven, contrasteren met de docenten in Duitsland die de hoofdstukken hebben bijdragen aan de *Niederländische Literaturgeschichte*.

De hausse aan Nederlandse literatuurgeschiedenissen roept verschillende vragen op. Waarom blijven zoveel studies over Nederlandse literatuur in het Nederlands? Zou het idee nog bestaan dat de Nederlandse literatuur voor het buitenland net zo interessant is als de Poolse of Argentijnse literatuur voor Nederlanders? Maar die worden toch ook vertaald en gelezen in de Lage Landen. Riet Schenkeveld-van der Dussen heeft bijna twintig jaar geleden de weg toch al wel gebaad met haar *Dutch Literature in the Age of Rembrandt* (1991, drie jaar later in het Nederlands verschenen), nota bene een relatiegeschenk van de ABN-AMRO bank voor de Amerikaanse markt. Een tweede vraag: wat is de 'Nederlandse' bijdrage aan de wereldliteratuur? Is dat het poëtologische aspect van belering, dat tot ver in de achttiende eeuw de literatuur kenmerkte, of is het vooral de overheersende rol van de Tweede Wereldoorlog op een aantal decennia Nederlandse letterkunde in de twintigste eeuw? Of het brave, burgerlijke en calvinistische? Is het soms een bijzondere relatie tussen literatuur en werkelijkheid? Of zijn het bepaalde aspecten van de Nederlandse taal en haar uitdrukkingmogelijkheden? Of moeten we door haar openstaan voor buitenlandse invloeden maar constateren dat er eigenlijk geen Nederlandse literatuur is? Afgezien van de rederijkers, die door de meeste buitenlandse vakgenoten die ik spreek als typisch Nederlands worden gezien. Of doen vrijwel uitsluitend Nederlanders die in het Latijn en het Frans hebben geschreven ertoe, zoals de classicus en Neolatinist Jan-Pieter Guépin in 2003 betoogde (in zijn *Drietaligheid*)?

In elk geval spoort deze Engelstalige literatuurgeschiedenis neerlandici aan om nog meer de internationale aansluiting te zoeken en nog meer in moderne vreemde talen te publiceren, zodat deze geschiedenissen en het moderne onderzoek elkaar kunnen aanvullen en corrigeren, en de neerlandistiek nog meer het debat met het internationale veld kan aangaan. Niet vanuit een receptieve invalshoek ('wat kunnen "wij" van "hen" leren') maar vanuit een zelfbewuste ('wat kunnen "zij" van "ons" leren', ofwel wat kan de neerlandistiek bijdragen aan internationale theorievorming). Zo kan er in een dialectisch proces wellicht ruimte komen voor synthese ('wat kunnen we van elkaar leren'). Het Vondelonderzoek neemt die stappen al, met de Engelse vertaling van Frans-Willem Korstens *Vondel belicht* als *Sovereignty as Invi-*

olability (2009) en met de bundel over Vondels toneel onder redactie van Korsten en ondergetekende, *Vondel: Dutch Playwright in the Golden Age*, die volgend jaar zal verschijnen. Maar er zijn meer voorbeelden in de historische letterkunde, bijvoorbeeld in de emblematiek, waar zeer bewust het internationale debat wordt gezocht.

Nog een paar kleinigheden moeten mij van het hart. Voor een werk dat literatuur in zijn maatschappelijke context wil behandelen, zijn de afbeeldingen in *A Literary History of the Low Countries* wel erg beperkt tot titelpagina's en portretten van schrijvers. Heel plezierig zijn de landkaarten voorafgaand aan de hoofdstukken. Wellicht zou een kaartje van Europa met de plaats van Nederland daarop niet ondienstig zijn geweest voor de Amerikanen die de geografie van Europa niet onmiddellijk paraat hebben. Vreemd vond ik het in de index bij Vondel te lezen: 'Latin writings of, 212-14', waar de op Seneca en het Griekse drama geïnspireerde toneelstukken worden bedoeld.

Deze beschouwingen maken hopelijk duidelijk hoe blij ik ben met de verschijning van deze *A Literary History of the Low Countries* (waarbij het onbepaald lidwoord ongetwijfeld een reminiscentie is aan Schenkevels *Nederlandse literatuur. Een geschiedenis*, geheel in de terechte opvatting dat 'de' geschiedenis niet bestaat). De Angelsaksische wereld kan nu op een aansprekende en eigentijdse manier kennis maken met de Nederlandse literatuur, en hopelijk smaakt dat naar meer. Zoals sommige auteurs in de Duitstalige landen tegenwoordig hun weg naar lezers vinden, zullen wellicht andere – of diezelfde – auteurs in andere landen meer lezers gaan krijgen. Want daar zal het toch uiteindelijk om moeten gaan: te laten zien dat (Nederlandse) literatuur weerklank en aansluiting vindt in binnen- en buitenland, en bij een lezerspubliek.

Jan Bloemendal

G. De Vogelaer, *De Nederlandse en Friese subjectmarkeerders. Geografie, typologie en diachronie*. [Gent:] Koninklijke Academie van Nederlandse Taal- en Letterkunde, [2008] – 447 pp. ISBN 978 90 72474 74 2.

In zin (1) wordt het subject drie keer gemarkeerd, namelijk op het voegwoord (*me*), via het pronomen (*wij*) en op de persoonsvorm (*-en*).

1da-me wij mee mogen.

Over al deze vormen van subjectmarkering en de interactie tussen soorten subjectmarkering

gaat het proefschrift van De Vogelaer dat nu als herziene papieren versie verschenen is als vervolg op de digitale versie uit 2005. De Vogelaer baseert zich bij zijn beschrijving op materiaal uit de SAND en deels ook op materiaal uit de FAND, de MAND en de RND en het GTP-materiaal (Goman & Taeldeman 1996). De Nederlandse data plaatst De Vogelaer in een typologisch kader.

Na de inleiding richt hij zich in hoofdstuk 2 op flexie. In hoofdstuk 3 staat variatie in pronomina centraal en in hoofdstuk 4 is het thema de interactie tussen verschillende soorten subjectmarkeerders zoals uitgangen en pronomina. Opvallend aan het Nederlands is dat er naast volle pronomina zoveel soorten gereduceerde subjectmarkeerders bestaan. Waar de meeste talen òf zwakke pronomina, òf clitics òf affixen hebben, bestaan deze vormen in het Nederlandse en het Friese taalgebied naast elkaar. In elke variant van het Nederlands is het bijvoorbeeld mogelijk flexie te combineren met een gereduceerd pronomen (bijvoorbeeld *ze loopt*). Bij herhaling meldt De Vogelaer dat het bestaan van meer dan één soort gereduceerde subjectmarkeerders in slechts in 7% van de talen van de wereld voorkomt.

Waar de eerste vier hoofdstukken sterk gericht zijn op de data, zijn de twee hoofdstukken daarna algemeen typologisch van aard. Op basis van de factoren verplichtheid, vrijheid en verdubbelbaarheid ontwikkelt De Vogelaer een typologie van Nederlandse subjectmarkeerders waarin de mate van grammaticalisatie een leidraad vormt. Er is meer sprake van grammaticalisatie in het zuiden van Nederland dan in het noorden. Een punt dat hij kort aanstipt in dit boek (en verder uitwerkt in een andere publicatie) is de unidirectionaliteit van grammaticaliseren. Hij bespreekt de zogenaamde 'subject cycle' waarin vrije pronomina langzaam grammaticaliseren tot flexie. Vaak wordt aangenomen dat de enige richting van verandering is van een minder grammaticaal element naar een meer grammaticaal element. De Vogelaer laat zien dat clitics in Brabant zich juist weer langzaam meer gaan gedragen als vrije pronomina. Waar in Brabant de clitic *-me* bijvoorbeeld verplicht was in de inversievolgorde en verdubbeld kon worden, zoals in '*ga-me (wij)*' kan in sommige dialecten tegenwoordig gekozen worden tussen de vormen *me* of *wij*, dus òf *ga-me* òf *ga-wij*. Het gebruik van *me* is dus niet meer verplicht en er is geen sprake meer van verdubbeling.

Een sterk punt van De Vogelaer is zijn breedheid. Zijn boek is een goudmijn voor wie zich wil inlezen in typologische literatuur over persoonsmarkering of op het gebied van de dialectologie. De data in de eerste hoofdstukken beschrijft De Vogelaer uitputtend en opsommend.